

L'ESTIU A LA Cerdanya

JOSEP MARIA CO I DE TRIOLA / AFEC

SANDRA ADAM AUGER

.....

L'ESTIU EIG A LA CERDANYA

URBANISME, CULTURA I LLEURE DES DE 1850

Diputació de Girona

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Arxiu Comarcal de la Cerdanya

L'ESTIUEIG A LA Cerdanya

Primera edició: maig del 2021

© del text i selecció de documents: Sandra Adam Auger
© de les fotografies: Vegeu les referències
© d'aquesta edició: Editorial Efadós

EDITORIAL EFADÓS

Carrer d'Edison, 3 · Nau A
Pol. Ind. les Torreneres
08754 El Papiol (Barcelona)
Telèfon 936 731 212
efados@efados.cat
www.efados.cat

Amb la col·laboració de:
Arxiu Comarcal de la Cerdanya

Amb el suport:

Disseny:
Editorial Efadós

Assessorament lingüístic:
M. Neus Doncel Saumell

Fotocomposició imatge de la coberta:
Autor desconegut / Fons Família Andreu
Juan Bertran Bertran / ACCE – Fons Juan Bertran Bertran

Acrònims:
ACCE: Arxiu Comarcal de la Cerdanya
AFCEC: Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya

ISBN: 978-84-18243-54-7
Dipòsit legal: B-7255-2021
Imprès a Catalunya

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics). www.cedro.org.

ÍNDEX

• • • • •

Presentació 7
Pròleg..... 9

1. El primer turisme estival a la Cerdanya 10
2. La Cerdanya, bressol d'emprenedors 22
3. Una comarca en construcció..... 42
4. Turisme sanitari..... 76
5. Els estiuejants obren l'eixample puigcerdanenc 86
6. Els pobles de la Cerdanya s'omplen d'estiuejants..... 114
7. La Cerdanya, centre cultural d'estiu 132
8. Estius entre festes majors i aplecs..... 176
9. L'estiueig, un fenomen que perdura en els nostres dies..... 190

Bibliografia 196
Índex alfabètic..... 198

JOSEP MASSOT I PALMÉS / AFCEC

PRESENTACIÓ

Erola Simon Lleixà

Directora de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya

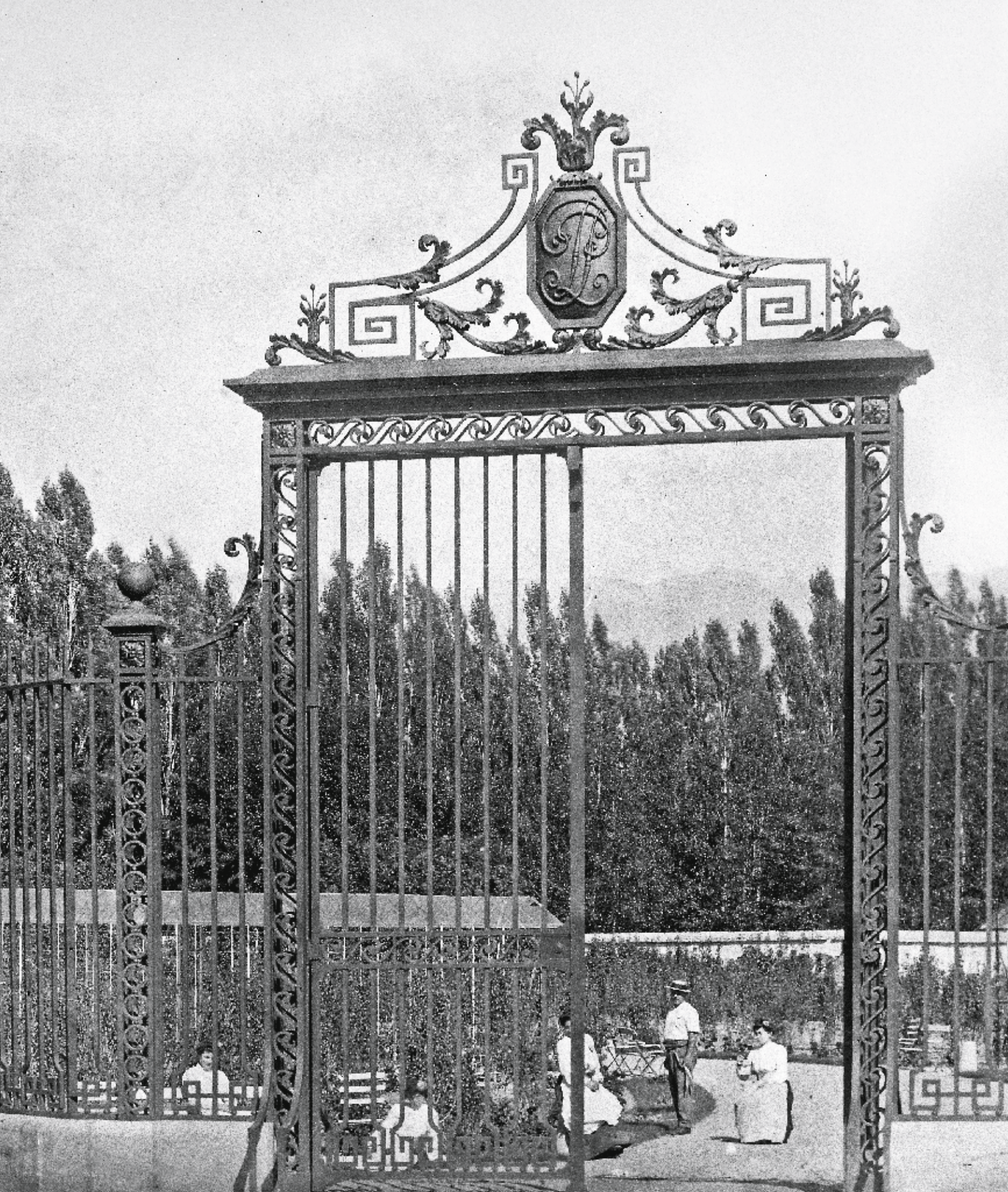
Pocs fenòmens han estat tan transcendents per a la Cerdanya com l'estiueig. La visita estiuenca dels burgesos urbans accelera l'arribada de la modernitat a la Cerdanya. La conjunció d'interessos i visions entre la gent del país i els forans acaba transformant tots els aspectes de la vida de la població: l'urbanisme, les comunicacions, la cultura i el lleure, l'activitat política, la premsa, etc.

Una de les conseqüències més importants d'aquest fenomen és l'aparició de noves possibilitats d'activitat econòmica per als habitants de la Cerdanya. Tot i que l'agricultura i la ramaderia seguiran essent les activitats principals, al voltant dels *veranejants*, com diuen aquí, creixen nous negocis i feines. Tot això és només el primer capítol d'una llarga història que encara dura i que és avui un dels principals puntals econòmics de la comarca: el turisme.

Des de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya constatem la curiositat que l'estiueig de finals del segle XIX produeix tant als cerdans d'avui com als visitants. I és que la Cerdanya conserva un patrimoni arquitectònic i urbanístic molt singular que neix en aquell moment i que ha marcat el caràcter de molts racons de la comarca. El cas més paradigmàtic és la vila de Puigcerdà amb l'estany i el seu entorn. El ciutadà observador es pregunta per aquest passat amb patina romàntica: Qui eren els estiuejants? D'on procedien aquestes famílies? Per què construïen aquestes cases tan sumptuoses? Com vivien quan estaven a la Cerdanya? Quines activitats feien? Què valoraven del nostre entorn? Tot això és el que explica el llibre que teniu a les mans.

Sandra Adam Auger s'ha convertit en tota una especialista en l'ús de la fotografia per explicar el passat. Considerem les fotografies elements de transmissió d'informació sobre el fet humà en la mesura que són fruit d'una activitat humana. En aquest cas concret, la majoria de fotografies que veureu són produïdes en el mateix context de l'estiueig. Això confereix a la fotografia el valor de font informativa de primer ordre i, per tant, la capacitat de ser un document útil per interrogar el passat. La fotografia ens proporciona informacions que els documents en paper, generalment produïts per l'activitat administrativa, no ens aporten. Ens referim al coneixement de les mentalitats, la cultura material, la vida quotidiana, l'oci, la infància, la dona i tants altres temes que, dit sigui de passada, acostumen a quedar al marge de l'enfocament habitual dels historiadors.

Les imatges que veureu aquí provenen de famílies cerdanes, de famílies d'estiuejants i d'institucions. Tots els cedents tenen en comú el fet d'haver conservat aquests testimonis gràfics i haver-los donat el valor que mereixien. Avui, gràcies a la feina de Sandra Adam, tornen a la vida per explicar-nos el passat comú. Des de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya hem participat amb molt de gust en tots els projectes d'edició de material fotogràfic que ha impulsat la Sandra. La nostra missió és conservar el patrimoni documental de la comarca però la nostra feina no tindria sentit si aquest patrimoni quedés amagat als dipòsits de l'Arxiu. El conservem perquè creiem que els documents tenen una finalitat social, han de ser útils a la ciutadania d'avui, han d'ajudar a la construcció de coneixement sobre el nostre territori. El llibre que teniu a les mans compleix perfectament aquest objectiu i dona ple sentit a la tasca de preservar.

JUAN BERTRAN BERTRAN / ACCE - Fons JUAN BERTRAN BERTRAN

PRÒLEG

TORNAR A LA CERDANYA. TORNAR A CASA

M. Cristina Forns de Rivera
Historiadora

Fa generacions que la meva família torna els estius a la nostra estimada Cerdanya. Tornem a casa. És aquest un sentiment profund, arrelat al cor: la Cerdanya és la tornada a casa.

Fa prop de 200 anys, els nostres avantpassats –els Clerch i els Pons, de Das, els Grau i Barnola, d'Estavar– van deixar la seva terra i, seguint el camí dels rius, arribaren a Barcelona. Hi van treballar molt, sovint amb altres parents que anaven arribant. Tots junts aixecaren negocis i les seves vides mantenint, com no podia ser d'una altra manera, l'estreta relació amb la Cerdanya, familiar i, de vegades, també professional.

La vida i els costums anaven canviant, i, temps a passar, com indians de muntanya, tornaren els estius a la Cerdanya. Hi van construir cases d'estiueig, contribuïren a millorar el país i van instituir l'estiueig en una època en què no existien les vacances com a dret per a tothom.

La Cerdanya ha canviat molt, especialment els darrers anys, però la meva mirada, i la dels meus, envers ella va més enllà. Mirem la Cerdanya a través de les veus dels nostres avis, pares i oncles. Veus que resten fixades en l'entorn igual que les seves petjades i tants fets viscuts als estius al llarg dels anys. Alguns, fins i tot, van néixer a Puigcerdà durant l'estiueig.

L'àvia recordava els llarguíssims viatges per arribar a Puigcerdà els estius. Les cases tancades s'obrien després de l'hivern seguint sempre el mateix ritual i s'omplien de vida estiuenca. Era el moment de retrobar els amics i familiars cerdans, els masovers, amb els quals els unia

l'afecte més enllà d'una relació laboral. Tenien temps, que aleshores caminava més lent, per fruit de l'aire pur, dels passejos, de les festes majors i de les diversions que inventaren.

L'estiueig portava festejos i futurs matrimonis: els meus avis es van conèixer el setembre del 1914 a l'estany de Puigcerdà. Encara els veig.

La veu de la mare: «anàvem a berenar a la font d'Ix, beviem l'aigua amb anissos, que la feia dolça. Érem prop de quinze cosins germans que estiuejàvem, tots plegats, amb pares i tiets, a la gran casa de Puigcerdà».

El record de les tardes a l'hipòdrom que va promoure el besavi Higinio, cerdà d'adopció, amb els cavalls criats a Ro, especialment la *Fadrineta*.

I aquell estiu inoblidable, el del 1936, aquell que només va durar un dia. Obriren la casa el 17 de juliol. A la nit sentiren aldarulls al pont Internacional, prop de la casa fronterera. Van haver de fugir cap a França, travessant, d'amagat, el riu. Tres anys de guerra. La casa, abandonada i desfeta.

Tornaren, però, nous estius, noves generacions. La nostra memòria familiar no seria completa sense les nostres arrels i vivències dels estius cerdans.

Any rere any, quan obro les finestres de casa per començar un nou estiueig, quan caminem pels viarany, quan fem les melmelades de gerds, l'aroma de l'estiu, quan ens reunim en llargs dinars i sobretauls amb familiars i amics que estiuegen a la Cerdanya, ens retrobem amb aquells que ens han deixat i que hi són molt presents. Alguns d'ells han decidit descansar-hi per sempre. Han tornat, aquesta vegada sí, definitivament, a casa.

ENRIQUE MARTÍ PASCUAL / ACCE - Fons ENRIQUE MARTÍ PASCUAL

Sortida de missa

Instantània de cap al 1910 d'un diumenge d'estiu després de missa. En primer terme, dues estiuejants avancen pel carrer de Santa Maria en direcció a la plaça Major, actual plaça de Cabrinetty. Al fons, la porta lateral de l'església de Santa Maria de Puigcerdà,

enderrocada el juliol del 1936. Els estiuejants destacaven per la seva vestimenta: per a ells, vestit d'home i barret de palla o canotier; per a elles, vestit llarg a la moda, sense davantal, amb barret o tocat i para-sol de seda.

CAPÍTOL 1

EL PRIMER TURISME ESTIVAL A LA Cerdanya

Un estiuejant és aquell que té una residència fixa, sia de lloguer sia de propietat, on s'instal·la any rere any per passar els períodes d'estiu.

En general, l'estiueig es defineix com un fenomen social que es va estendre entre les classes benestants de Catalunya a partir de la segona meitat del segle XIX, un costum nascut en el si de les famílies que vivien a ciutat, majoritàriament a Barcelona, i que va representar un revulsiu per a molts pobles rurals i marítims del nostre país.

Fins al 1850, només els sectors més benestants de la societat catalana podien gaudir de l'estiueig. Les condicions de vida a les ciutats, a conseqüència de la Revolució Industrial, van fer que sorgissin corrents higienistes que privilegiaven el fet de viure en un ambient saludable. A l'inici, l'estiueig tenia una vinculació directa amb l'activitat terapèutica, sobretot en l'àmbit dels tractaments amb aigües termals. En aquell moment, el destí preferit dels catalans que s'ho podien permetre eren els centres termals francesos. L'èxit d'aquests tractaments va fer que metges i promotors catalans pensessin que aquest sistema es podia implantar a Catalunya. Així doncs, i a tall d'exemple, l'any 1840 es va inaugurar el balneari de Caldes de Malavella, al qual seguien altres poblacions catalanes.

Després de les transformacions polítiques que va comportar la fi de l'Antic Règim, les famílies burgeses liberals conservadores comencen a sortir de la ciutat i esdevenen protagonistes d'aquest nou fenomen: l'estiueig.

Durant els mesos d'estiu, la burgesia catalana abandonava la ciutat per omplir pobles d'arreu de Catalunya que havien escollit pel seu caràcter pintoresc o bé per les seves característiques geogràfiques. Tant a la vora del mar com en ple Pirineu, l'estiueig esdevé una realitat per a diferents nuclis, que veuran com evolucionen els seus serveis, com es consoliden noves formes d'oci i, per descomptat, com canvia la seva fesomia urbanística.

A la Cerdanya, l'estiueig es defineix progressivament a partir de la segona meitat del segle XIX. Els primers testimonis d'estiuejants en el sentit que la paraula té avui dia es poden datar al voltant de l'any 1850 i el fenomen es va desenvolupant al llarg dels anys fins a arribar al seu punt més àlgid als anys noranta del segle XIX i a principis del segle XX. No cal menystenir, però, que, ja el 1603, Joan Trigall explica com els banys de les Escaldes són freqüentats tant pels autòctons com pels forasters vinguts d'arreu cercant les propietats curatives de l'aigua. En aquest cas no es pot parlar que aquestes visites tinguessin un objectiu turístic o de lleure sinó més aviat sanitari, però sí que cal subratllar la reputació de l'indret com un espai de cura que als anys trenta del segle XIX es presenta renovat i preparat per augmentar amb escreix les seves visites.

Per què la Cerdanya? Al llarg dels anys, diferents autors han desenvolupat teories i suposicions. Sebastià

Bosom, Oriol Mercadal, Enric Quílez o Joan Manuel Casanovas exposen en diferents treballs publicats la teoria segons la qual la Cerdanya esdevé un pol d'atracció turística gràcies al ressò internacional que adquirí Puigcerdà després de resistir tres setges carlins i, sobretot, després de l'alliberament de la vila per part del general Cabrinetty, que va dur el nom de Puigcerdà a les portades dels diaris de mig món. És veritat, els setges carlins i la lloança a Cabrinetty són evidents en els testimonis de l'època, però aquest fet no ho explica tot.

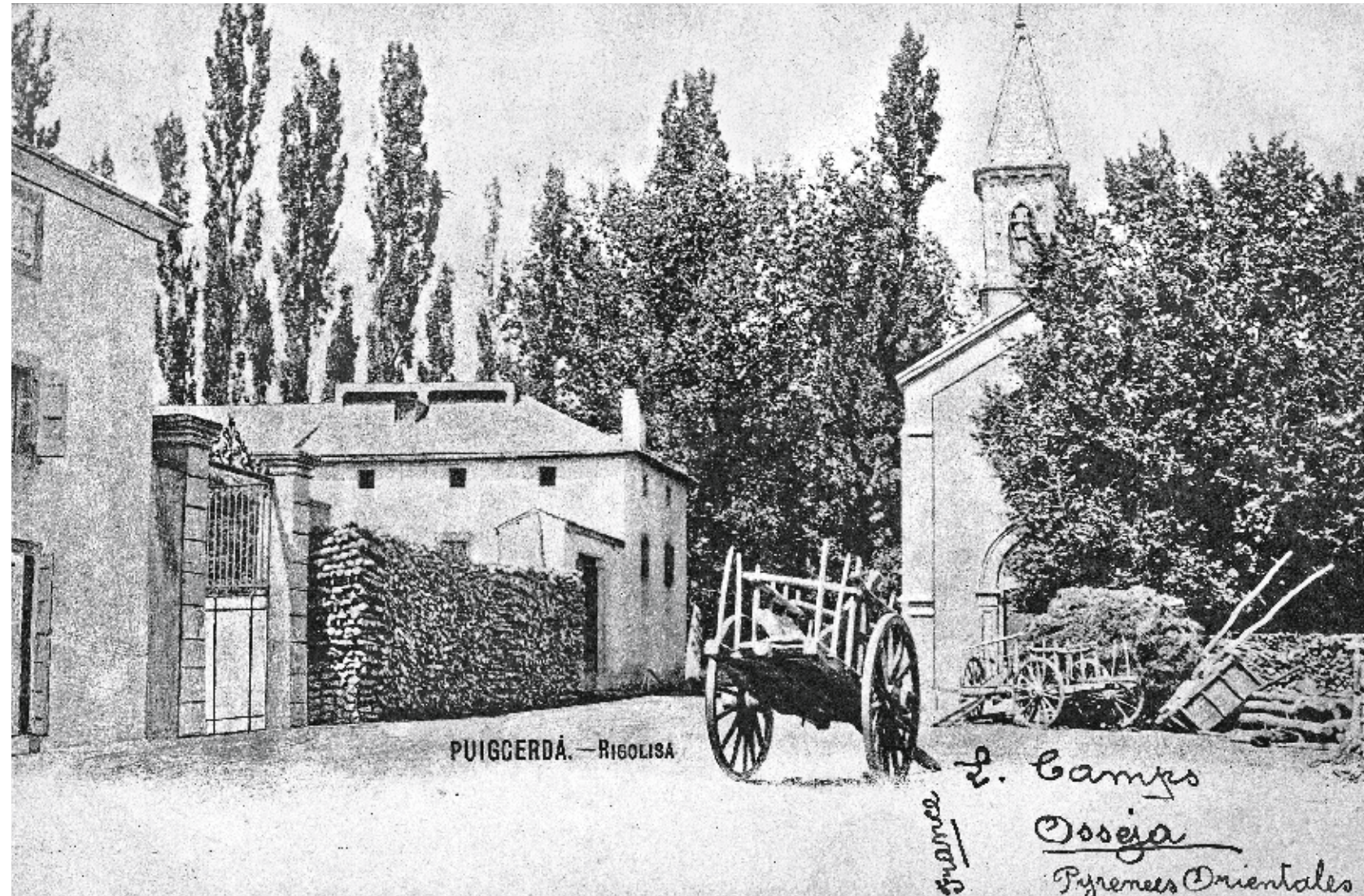
Si bé és cert que, després de Cabrinetty, l'estiueig a Puigcerdà viu una eclosió, els primers estiuejants es poden datar almenys vint anys abans. Si analitzem les famílies que visiten la Cerdanya i els motius pels quals es desplacen a la vall, trobem tres indicadors fonamentals que es repeteixen quan s'estudien a fons les famílies i que permeten defensar un altre punt de vista de per què la Cerdanya esdevé un indret de vacances: d'una banda, els orígens familiars; de l'altra, la salut, i finalment, la reputació de la vall i els seus productes.

L'estiu en família

Al costat, a dalt, la família Arderiu al jardí de ca l'Arderiu de Das durant la primera dècada del segle xx. D'esquerra a dreta: Filomena Clot i Pere Arderiu Clot amb la seva dona Pepita Payerols i els seus fills Montserrat, Pere, M. Teresa i Eduard. La família Arderiu, traginers de professió, es van establir com a transportistes a Barcelona i van continuar passant els estius a la Cerdanya, d'on eren originaris. A baix, retrat de la família Zulueta a l'era de la Fleca Vella l'any 1870.

En primer lloc, moltes de les famílies que passen l'estiu a la Cerdanya tenen arrels cerdanes i, per tant, parents i propietats per visitar. Al llibre publicat l'any 1896 *La Cerdagne française*, Emmanuel Brousse parla dels industrials cerdans que, després d'haver fet fortuna a Barcelona, Marsella, París o Amèrica, tornen a la Cerdanya per construir cases sumptuoses. En segon lloc, els corrents higienistes de l'època recomanen desplaçar-se a indrets d'altitud per tractar les malalties respiratòries i els banys termals per als problemes de circulació o les patologies relacionades amb la pell. Quan la malaltia no es curava a ciutat, els metges receptaven canvis d'aires que es transformaven en viatges de salut. La Cerdanya complia tots els requisits per a un tractament complet. Finalment, la reputació de la vall com a espai natural, pintoresc i geogràficament interessant, com també el valor dels productes cerdans, molt apreciats als mercats de Barcelona.

Però l'estiueig no és solament un fenomen cerdà. Al mateix moment que s'inicia a la Cerdanya, l'estiueig es desenvolupa en altres indrets de Catalunya, com Sitges, Vilanova i la Geltrú, la Garriga, Tona, Camprodon o Viladrau, entre d'altres. De fet, ben abans encara ja s'havien començat a construir cases a Horta, Sant Gervasi o Gràcia. El denominador comú que uneix la Cerdanya a totes aquestes ciutats i pobles referents de l'estiueig és l'objectiu que tenien les famílies benestants de sortir del nucli antic de la ciutat, buscar la qualitat de l'aire i allunyar-se de les epidèmies que es produïen gairebé cada estiu a Barcelona. Podem parlar d'estiueig quan la burgesia catalana i els nou-rics gasten en allò que fins al moment havia estat reservat als nobles o terratinents.

AUTOR DESCONEGUT / Fons FAMÍLIA PALAU-COSTA

Rigolisa el 1910

La història del mas de Rigolisa està vinculada a Fèlix Macià Gelbert, fill d'un metge de la plana de Vic i d'una filla Gelbert de Puigcerdà.

Fèlix Macià Gelbert va néixer a Arbúcies i, poc després, tant el pare com la mare van morir de còlera. En quedar orfe, es crià amb els tiets de la Cerdanya entre la casa de la plaça Major i el mas Gelbert al pla de Rigolisa.

Més tard marxà a Barcelona, on començà a treballar a Casa Taberner i als Magatzems Santa Eulàlia de la Boqueria. Aquí entrà en contacte amb el món del tèxtil i, quan cobrà l'herència

dels pares, s'associà amb Jaume Safont per comprar la fórmula del blau de Prússia. Tots dos agafaren el relleu de la fàbrica de l'Erasme, de la qual Macià fou el director. Es casà amb Mercè Bonaplata, filla de Salvador Bonaplata, industrial de renom especialitzat en l'estampat d'indianes, amb qui tingué tres fills: Fèlix, Mercè —que morí en néixer— i Mercè —en el part de la qual morí la mare—. Macià Gelbert queda vidu amb un nen de quatre anys i un nadó i, com havien fet amb ell, deixà els nens a Puigcerdà a càrrec de la seva cosina Rosa Gelbert.

Després d'aquesta desgràcia, Macià Gelbert començà a treballar amb el seu padrí Valentí Esparó, fill de Llúvia i un dels fundadors de l'empresa La Maquinista Terrestre y Marítima.

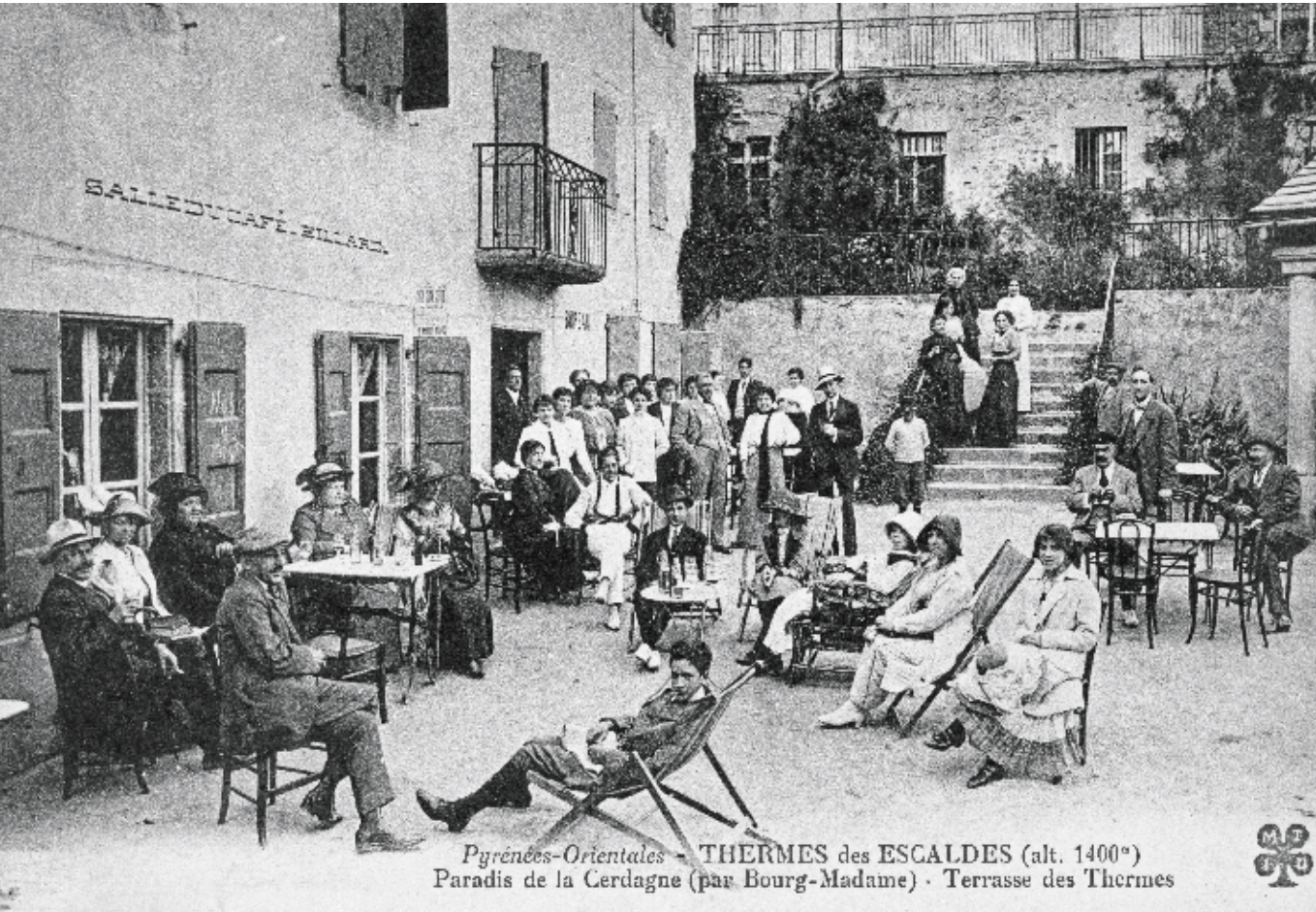
El somni de Fèlix Macià Gelbert era comprar terres a la Cerdanya. Quan en tingué l'oportunitat, esdevingué el propietari de cal Guasch i de cal Ribera, on Antonet Catllà, mestre d'obres d'Ur, construí una finca rústica i una residència d'estiueig. Macià batejà la finca amb el nom de la zona: *mas de Rigolisa*.

Camins de ferradura

En aquesta pàgina, a dalt, dues diligències que feien el trajecte entre Ribes i Puigcerdà s'encreuen a la collada de Toses el 1908. Fins a l'any 1922, l'accés principal a la Cerdanya es feia per la collada de Toses, primer, sobre un ruc, i després, en carro de cavalls, diligència, òmnibus i automòbil. A baix, la terrassa del cafè billar del balneari de les Escaldes cap al 1910. Si bé al principi era un establiment de cures termals, amb el temps esdevingué un espai social on proliferaren les activitats d'oci.

AUTOR DESCONEGUT / Fons CONXITA ISERN TABERNIER

Pyrénées-Orientales - THERMES des ESCALDES (alt. 1400°)
Paradis de la Cerdagne (par Bourg-Madame) - Terrasse des Thermes

MTIL (Ed.) / Fons PIERRE PALARÈS

ELIAS VIGUÉ / Fons CARMÉ LÓPEZ VIGUÉ

Objectiu: escurçar el viatge

Totes les cròniques sobre el viatge a la Cerdanya parlen del trajecte com una autèntica aventura. N'expliquen els mètodes: a peu, en ruc o diligència; parlen de la durada: tres dies, dos dies, dotze hores; i recorden els inconvenients, l'estat de la carretera, la neu o la pols. L'escriptor Narcís Oller descriu d'una manera excepcional aquest trajecte en la seva novel·la escrita el 1906 *Pilar Prim*. La voluntat de fer de la Cerdanya una comarca de fàcil accés sorgeix a mitjan segle XIX, quan es comença a parlar de la possibilitat d'unir Barcelona amb Puigcerdà a través d'un

ferrocarril que fes el trajecte entre Barcelona i París passant per Ripoll, Puigcerdà, Acs i Tolosa de Llenguadoc. El primer projecte, mai realitzat, el signà l'enginyer John D. Barry i es publicà el 1864. L'ànsia per comunicar la capital catalana amb la Cerdanya era tal que es començaren a buscar alternatives, com ara el 1881, quan es proposà prolongar el tren de Ripoll cap a Gombren, Castellar de n'Hug i el coll de Jou, o el 1890, quan German Schierbeck, cònsol de Dinamarca, estiuellant a Puigcerdà i membre de la Compañía de Ferrocarriles Carboníferos de Cataluña, defensà

l'opció de construir un tren que passés per la Seu d'Urgell. Aquesta opció tampoc triomfà i no fou fins al 21 de setembre del 1922, cinquanta-vuit anys més tard del primer projecte, quan entrà la primera locomotora a l'estació de Puigcerdà, tal com es veu a la imatge d'aquesta pàgina. La construcció de les estacions de la línia de Ripoll a Acs s'adjudicà a l'empresa Cubiertas y Tejados, fundada el 1916 per Víctor Mesa Arnau, entre d'altres. La mare de Mesa, Teresa Arnau, era filla de Bolvir.